

Hodnotová problematika války

Válka, jako sociálně politický jev, je předmětem teoretického zájmu politické, ekonomické, právní, filozofické, etické, sociologické a vojenské vědy, ale v neméně míře i teorie hodnot či axiologie.

I když dominujícím, určujícím přístupem ke každé válce je především přístup sociálně politický, nikterak to nevylučuje, právě naopak, vyžaduje vzít při analýze války v úvahu i řadu dalších, nikterak nezanedbatelných hledisek a přístupů — ekonomických, právních, mezinárodně právních, filozofických, etických, sociologických a vojenských. Mezi nimi zaujímá nezastupitelné místo hledisko hodnotové, axiologické.

Od samého počátku existence lidské společnosti se společenský a individuální život uskutečňuje jako proces tvorby i destrukce hodnot, obrany i obětovávání hodnot, zápasu o hodnoty i vzdávání se materiálních a duchovních hodnot.

Zrod třídně antagonistických společenských poměrů zavlkl do sociálních zápasů vedených za obranu a obhajobu, ale i za destrukci a likvidaci ekonomických, politických, kulturních, mravních, právních, životních aj. hodnot i válku.

Válka za určitých podmínek byla a stále ještě je považována za jeden z krajních, mezních, výjimečných prostředků politiky, jehož prostřednictvím a za jeho pomoci usilovaly a usilují sociální třídy, národy, státy a vojenskopolitické koalice o dosažení předsevzatých třídních zájmů, které jsou pro třídy, národy atp. hodnotově relevantní.

Válka jako sociálně politický jev, který provází třídně antagonistické sociálně

ekonomické formace, představuje — pokud jde o válku sociálně spravedlivou, osvobozeneckou — rovněž jednu ze společenských hodnot.

Přesněji řečeno: sociálně spravedlivá válka je nositelem nejedné hodnoty. Přinejmenším představuje hodnotu politickou, právní, mezinárodně právní, mravní i vojenskou.

Z vysokého ocenění spravedlivé války jako nositele nejedné hodnoty vůbec nevyplyvá, že pro komunistické hnutí představuje válka hodnotu žádoucí, programově zamýšlenou, připravovanou, rozpoutávanou.

Marxisticko-leninská teorie přisuzuje spravedlivé válce úlohu společenské hodnoty pouze podmíněně, jen za zcela určitých, konkrétně historických podmínek.

Obvykle jde o společensky mimořádné situace, kdy pokrokové třídy a národy jsou nuceny vystoupit rozhodně na obranu svobody, demokracie, státní nezávislosti. Nebo, kdy není možno pokojnými, neozbrojenými formami třídního boje zlozit kontrarevoluční ozbrojený odpor dožívajících společenských tříd. Stručně řečeno sociálně spravedlivá válka, jako nositelka nejedné společenské hodnoty, přichází v úvahu jako akt sebeobraný, sebezáchranný, jako odpověď na agresivní akce reakčních tříd.

Vystupování spravedlivé války v úlcce celé řady svým charakterem rozmanitých hodnot — politické, právní, mezinárodně právní, mravní i vojenské povahy, vyplývá nejen z možnosti a nutnosti hodnocení války s využitím politických, právních, mravních a vojenských kritérií hodno-

cení, ale prvořadě tím, že válka plní celou řadu sociálních funkcí, politickou funkci počínaje a vojenskou funkcí relativně konče.

Marxisticko-leninská teorie a praxe komunistickeho hnutí se nespojují zdaleka jen s výčtem hodnot, v jejichž úloze sociálně spravedlivá válka může vystupovat. Rozličné hodnoty, které můžeme u spravedlivé války identifikovat, nejsou navzájem souměřitelné, rovnocenné. Naopak je pro ně příznačná vzájemná nesouměřitelnost a hodnotová hierarchičnost.

V tomto smyslu spravedlivá válka představuje prvořadě hodnotu sociálně politickou jako hodnotu určující. Vůči ní jsou ostatní hodnoty války — právní, mravní a vojenská — sekundární, odvozené povahy.

Lenin v této souvislosti důrazně připomíná prioritní třídě politického hodnocení války: „...základní otázkou v diskusích socialistů o tom, jak válku hodnotit a jaké stanovisko k ní zaujmout, je z hlediska marxismu, tj. soudobého vědeckého socialismu, je otázka, proč se tato válka vede, které třídy ji připravovaly a řídily.“ (Lenin, V. I.: Válka a revoluce, Spisy, sv. 24, Praha 1956, s. 397.)

Připomínáme-li, že každá sociálně spravedlivá válka představuje praktickou aktivitu, která je mj. výrazem sociálního zápasu o probojování či obranu společenských hodnot — politických, ekonomických, právních, kulturních, biosociálních aj. — nemůžeme totéž bez výhrad říci o válce sociálně nespravedlivé, kontrarevoluční, reakční.

V těchto válkách zpravidla reakční třídy usilují o prosazení či obranu třídních zájmů, cílů a privilegií, které ztratily charakter společenské hodnoty, které stojí v cestě sociálnímu pokroku.

Jedno však mají oba sociální typy válek — války spravedlivé a války nespravedlivé — společné. To, že v nich jsou ve značném rozsahu chroženy, destruovány, obětovány společenské hodnoty, ekonomickými a politickými hodnotami počínaje, kulturními, právními a životními relativně konče.

Přisuzujeme-li revoluční pokrokové válce politickou, právní, mezinárodně právní či mravní hodnotu, zdaleka se tím hodnotová problematika tohoto sociálního jevu nevyčerpává.

Válka je oblastí společenské praxe, která se vyznačuje přítomností prvků destruktivní aktivity sociálních tříd.

Úměrně s uplatňováním vědeckotechnického pokroku ve sféře instrumentace

sociálního násilí dochází ke kvantitativnímu a kvalitativnímu růstu účinnosti ničivosti prostředků války. Zejména prostředky hromadného ničení umocňují destruktivní působení války a staví do nového světla její hodnototvornou funkci.

I když destruktivní aktivita revolučních a pokrokových tříd, usměrněná proti reakčním sociálním poměrům, plní ve skutečnosti konstruktivní sociální úlohu, nicméně vystupují přitom některé otázky, které zasluhují pozornost.

Válku po celou dobu její existence provází problematika tzv. „hodnotové ekvivalence“. Jiným výrazem pro tento jev je problém „obětovaných a zachráněných hodnot“, které v případě války jsou tak či onak ohroženy, nebo v sázce.

Při každém politickém a vojenském plánování a rozhodování o použití války se vždy přihlíželo k tomu, aby výsledným stavem války nebyla „pasivní hodnotová bilance“.

Hodnotová bilance se netýká jen obětovaných a zachráněných hodnot (ekonomických, kulturních, lidských životů), ale v nemenší, ne-li v rozhodující míře i hodnot politických jako je např. uhájení národní svobody a státní nezávislosti, nebo jejich znovuzískání, stejně tak jako odstranění reakčních společenských zřízení a nastolení zřízení pokrokovějších aj.

Žádný sociální zápas se nikdy neobešel bez určitých obětí nejrůznějšího druhu. V dopise ruskému narodnikovi N. F. Danielsonovi z 25. února 1893 v této souvislosti Engels napsal: „Leč historie je snad nejukrutnější ze všech bohyň, vlečkoucí svůj triumfální vůz skrze hory mrtvol nejen v době války, ale i v období „mírového“ ekonomického rozvoje. A my lidé jsme naneštěstí tak hloupi, že v sobě nemůžeme najít dost mužnosti, abychom uskutečnili opravdový pokrok, jestliže nás k tomu nepřinutí útrapy, jež jsou téměř nepřiměřené.“ (Engels, B.: Dopisy N. F. Danielsonovi z 25. února 1893, Marx-Engels. Spisy, sv. 39, Praha 1974, s. 35.)

Dějinný pokrok představuje proces neobyčejně složitý a protikladný. V dějinách nacházíme období vzestupu a úpadku, bouřlivého rozvoje i stagnace, tragický zánik států i ničení kultur aj. To vše ukazuje složitost a svéráznost dějinného pokroku.

„Války provázející historii společnosti zesilují tragický ráz pokroku v této společnosti. Údělem národů a revolučních tříd je skoro vždy, že vybojuvávají progres krví, platí jej útrapami a smrtí a přinášejí v jeho jménu nesčíslné oběti.“

Připomeňme si, kolikrát byla v dějinách pokroková hnutí potlačena reakčními třídami a státy ve válkách, krvavých exekucích a masových popravách. Reakční vykořisťovatelské třídy vždy povyšovaly násilí a válku za poslední argument proti pokrokovým silám a hnutím. (Makarovskij, A. A.: Společenský pokrok, Praha 1972, s. 140.)

„Všechna skutečně revoluční hnutí v dějinách lidské společnosti vyžadovala od svých straníků a bojovníků jistá omezení a oběti ve jménu společenského pokroku a v zájmu daného hnutí. Tím je určen reálný smysl pojmu „oběti“ v dějinách lidstva, který je vždy konkrétně spjat s historickými akcemi progresivních společenských tříd a vrstev. Lidové masy, jak uči dějinné zkušenosti, jsou ochotny k obětem a odříkání všude tam, kde jde o zajištění svobodnějšího, šťastnějšího života prostému pracujícímu člověku. Této ochoty a obětavosti však od nepaměti zneužívají také reakční třídy a síly, které se působením sociální demagogie a zejména náboženství snaží získat materiální síly, aby s jejich pomocí zadržely společenský vývoj a prosadily své zájmy a své ideje. Všípít masám svůj dílčí omezený zájem jako obecný, všelidový zájem.“ (Filipec, J.: Filosofie atomové smrti, Praha 1960, s. 91.)

Přinesené oběti či obětované hodnoty však mají jen tehdy smysl, znamenají-li současně aktuálně či v historické perspektivě záchranu jiných vyšších nebo přinejmenším srovnatelných hodnot, popřípadě konstituování vyšších společenských hodnot.

V opačném případě nastává právě onen případ „pasivní hodnotové bilance“ či porušení „ekvivalence“ obětovaných a zachráněných či získaných hodnot.

Posuzování případů, zda konkrétní případ války je prováděn aktivní či pasivní hodnotovou bilancí, je velmi náročnou a složitou záležitostí.

Příčina spočívá v tom, že hodnoty, které jsou v sázce, jsou různého druhu: politické, ekonomické, kulturní, ale i právní, mezinárodní právní, mravní, lidské životy, zdraví atp.

Po skončení válek je obvykle vyčíslováno, kolik si vyžádala lidských životů, újm na zdraví, materiálních ztrát, kolik odčerpala hodnot z národního důchodu jednotlivých států atp.

Jde vesměs o ukazatele snadno zjistitelné. Zdaleka však nejsou jediné a samy o sobě nepostačující k posouzení hodnotové bilance daného případu války.

Obětované hodnoty — lidské životy, materiální statky — je nutné posuzovat vždy v souvislosti s uhájenými či získanými politickými hodnotami — národní svobodou, státní samostatností, revoluční přestavbou společenských poměrů aj.

Vzájemné poměřování materiálních a lidských ztrát s politickými výdobytky je úkol nadmíru složitý. V případě politických, mravních, právních a mezinárodně právních hodnot, ale i hodnot představených lidskými životy, zdaleka nevystačíme jen s tzv. ekonomickými či kvantitativními ukazateli.

Daň, kterou např. vynaložilo lidstvo ve 2. světové válce k porážce fašistické koalice, byla nesmírná. (Sovětský autor G. A. Děborin ve své práci „Druhá světová válka“ uvádí, že ve 2. světové válce bylo angažováno 72 států, do armád zmobilizováno 110 miliónů lidí, zabito 34 miliónů lidí, zmrzačeno 28 miliónů lidí a přímá válečná výdaje činily 935 miliard dolarů.) Jistě by však bylo politicky i mravně neospravedlnitelné tvrzení, že oběti, které porobené národy přinesly při znovuoobnovování své národní svobody, státní samostatnosti a demokratických práv, byly zbytečné nebo dokonce nesmyslné.

Jakkoli byly oběti, které národy států protifašistické koalice a z nich zejména národy Sovětského svazu přinesly, obrovské, byly hodnotově kompenzovány takovými politickými hodnotami, jako svobodou, demokracií, státní nezávislostí, národním osvobozením, porážkou reakčních fašistických režimů a u celé skupiny zemí i nastoupením pokrokového, revolučního, lidově demokratického, později socialistického společenského vývoje.

Nezanedbatelnou skutečností není ani reálná hrozba fyzického vyhlazení celých národů, kterou měly fašistické státy nejen ve svých plánech, ale ke které také již v průběhu druhé světové války přikročily.

Hodnotová ekvivalence války je determinována řadou činitelů. Nacházíme mezi nimi stupeň omezení či neohraňování sociálního násilí co do politických cílů a teritoriálního rozsahu, ale i co do použitých instrumentů sociálního násilí, reálně dosažené či nesplněné politické, ekonomické aj. cíle násilné konfrontace.

Jen s přihlédnutím k těmto činitelům, jejich vzájemným posuzováním, můžeme vynést určité soudy, do jaké míry byla či nebyla použita válka hodnotově „aktivní“ či „pasivní“.

V nejednom případě však nezbývá než přihlížet nejen k aktuálně dosaženému politickému stavu, ale posuzovat „vítězství“ či „prohry“ v rámci širších souvislostí a dalších dějinných etap či epoch.

Není žádným tajemstvím, že dočasně „pasivní hodnotové bilance“ či prohra revolučních společenských sil v určitém sociálním konfliktu může vytvářet řadu podmínek a předpokladů pro výraznější politické vítězství v nedaleké budoucnosti. Naopak — „aktivní hodnotová bilance“ či vítězství reakčních sil, může být počátkem a příznakem jejich neodvratné porážky v budoucnosti.

Na pozadí soudobých vědeckotechnických převratů, které se promítají do instrumentality sociálního násilí, objevují se hlasy o tom, že termonukleární válka způsobila krizi dosavadních „hodnotících kritérií“ či „krizi hodnocení“ soudobých válek, že zastarala a stala se neupotřebitelná marxistická kritéria hodnocení a klasifikace válek.

Vycházíme z toho, že pokud budou existovat sociální příčiny a podmínky pro vznik války, nepozbudou platnost marxisticko-leninská kritéria hodnocení, jako je konkrétně historický a třídní přístup k hodnocení aktů války. V tomto smyslu marxisticko-leninská hodnotící kritéria neprožívají žádnou „krizi“.

Poválečná revoluce ve vojenství kvalitativně změnila vojenský charakter soudobé světové války i její možné následky pro lidskou civilizaci.

Vyvstává otázka, zda se „krize hodnocení“ netýká toťání, termonukleární války. Mnohé nasvědčuje ve prospěch kladné odpovědi na položenou otázku, přehlédneme-li zejména ke stupni ohrožení hodnot, které jsou v případě jaderné války v sázce.

I když i v minulosti platil při posuzování smysluplnosti či nesmyslnosti, účelnosti či neúčelnosti použitého sociálního násilí jeden z hodnotících principů tzv. „aktivní hodnotové bilance“, potom termonukleární válka činí tento princip kategorištějším, než kterýkoli jiný válečný akt, který se opírá o nižší technologickou úroveň prostředků sociálního násilí.

Tuto možnost neztrácí ze zřetele mezinárodní komunistické hnutí, a proto věnuje ve svých dokumentech problematice jaderné války a boji za její odvrácení trvalou pozornost a nemálo místa. Kategoricky přitom odmítá postoje k termonukleární válce, které zastávají váleční dobrodruzi imperialistického světa. Nesdílí ani pseudorevoluční avanturismus čínských představitelů.

Mezinárodní komunistické hnutí neopřestává připomínat národům celého světa nebezpečí, které světová termonukleární válka pro lidstvo představuje.

„Dobře se ještě všichni pamatujeme na ukrutnosti a hrůzy druhé světové války. Její krvavé stopy nebyly ještě plně odstraněny a již se nad domy pokojných měst a vesnic znovu vznáší strašlivý přízrak nové, stokrát ničivější války. ... Není třeba ani znalosti vědce, ani obrazotvornosti básníka, abychom řekli, že příští válka, kdyby ji národy připustily, by překonala všechno, co dosud lidstvo zažilo... V nové válce nebude takového místa, kde by se člověk mohl klidně schovat v bezpečí. Požár atomové, vodíkové a raketové války by zachvátil všechny národy a znamenal nesčetná utrpení pro mnohé lidské pokolení.“ (Dokumenty z porad představitelů komunistických a dělnických stran 1957—1960, Praha 1961, s. 33—35.)

V obdobném duchu charakterizují dokumenty důsledky termonukleární války. „Imperialismus už vehnal lidstvo do dvou zkázonosných světových válek a nyní mu hrozí ještě strašnější katastrofou. Byly vytvořeny strašné prostředky hromadného ničení a zkázy. Použití těchto prostředků v této válce může způsobit nevidané zpusťování celých zemí a změnit největší střediska světové výroby a světové kultury v rozvaliny.“ (Tamtéž, s. 63.)

Ani stanovisko komunistických a dělnických stran, obsažené v dokumentech z porady konané v roce 1969, nečiní v tomto směru žádnou výjimku: „Základním článkem jednotných akcí protiimperialistických sil zůstává stejně jako dříve, boj proti válečnému nebezpečí, proti nebezpečí světové termonukleární války, která hrozí národům masovým vyhlazením, a boj za mír na celém světě.“ (Dokumenty moskevské rady komunistických a dělnických stran 1969, Praha, s. 70.)

Marxisticko-leninská teorie a politická praxe komunistického hnutí odmítají mystické sebeobětování. Vycházejí z humanistického programu komunistického hnutí a nade vše kladou úsilí o důstojný život lidí, zbavených různých forem materiálního a duchovního útisku. Předpokladem toho však je upevňování a obrana takové sociální hodnoty, jakou představuje socialistický společenský systém. „Cílem komunistů je vybudování společnosti, ve které bude zajištěn blahobyt pro každého, rozkvět všech národů a věčný mír mezi národy. Socialistické země potřebují trvalý mír, aby vybudovaly takovou společnost. Právě proto není dů-

slednějších nepřátel války, statečnějších bojovníků za mír, než jsou komunisté." [Dokumenty z porad představitelů komunistických a dělnických stran, Moskva 1957—1960, Praha 1961, s. 38.]

Komunismus se nedá vybudovat v jaderných pouštích, proti kterým by byla prvá jaderná poušť v Hirošimě oázou.

Nesdílíme argumenty moralizujících pacifistů, podle nichž sociálně nespravedlivé společenské poměry jsou stokrát lepší než sebespravedlivější války, podle nichž válečné násilí nemůže být ospravedlněno žádným důvodem, protože je základní nespravedlivostí vůči všem lidem bez rozdílu.

Nesdílíme názor na veškeré sociální násilí jako jednoznačný výraz ztělesněného zla, barbarství, zločinu proti lidstvu a jeho svobodě, ani názor na jakýkoli mír jako ztělesnění výlučně pozitivních pokrokových politických, mravních aj. hodnot.

Válka, jako reprezentant sociálního násilí, stejně tak jako mír, který představuje nenásilné řešení sociálních antagonismů, jsou politickými hodnotami jen za toho předpokladu, že jsou pokračováním politiky ne jakýchkoliv společenských tříd, ale tříd a sociálních vrstev revolučních, progresivních.

Musíme vždy přesně rozlišovat mezi politikou imperialistického státu, který připravuje agresi a sebeobranu politikou socialistického státu, který se připravuje na to, aby se agresorovi ubránil. Jedna věc je válku rozpoutat a druhá chtít jí zabránit; v případě, že se to nepodařilo, tak v ní zvítězit.

Je nutné mít oprávněné pochybnosti o politické hodnotě imperialistické termonukleární války.

„Ani možnost, že by lidská civilizace byla zničena, ani hrozba sebevraždy nedonutila zatím rozum vedoucích kruhů imperialistů k tomu, aby účinně přispěli k vyloučení prostředků ozbrojeného násilí z arzenálu politiky, aby přistoupili na konkrétní opatření všeobecného a úplného odzbrojení a pokračovali v soutěžení dvou společenských systémů výhradně mírovými prostředky. Riziko termonukleární sebevraždy je stále určitými vlivnými kruhy na Západě považováno za menší třídní riziko než mírové soužití

a soutěžení.“ [Knotek, J.: Damoklův meč, Praha 1965, s. 45.]

Kdyby však imperialistické kruhy k tomu nejzastšímu prostředku své politiky sáhly, byly by socialistické země postaveny před alternativou: vystoupit na svou sebeobranu s využitím všech prostředků, jimiž disponují, nebo se nebránit, vystavit vlastní národy jaderným úderům a vzdát se posléze i takové politické hodnoty, jakou je socialistické společenské zřízení.

Tyto alternativy představují více než naléhavé výzvy, které volají po zaujetí stanoviska k eventualitě termonukleárního střetnutí.

I př: zvážení a uvědomění si všech možných rizik, které v sobě termonukleární válka pro osudy lidstva skrývá, nemožou socialistické státy přijmout nábožensko-pacifistický princip „neodporovat zlu zlem“. Nepokusit se totiž o ochranu takových hodnot jako je ubránění socialistického zřízení, zabránění vyvraždění vlastních národů, zachování progresivní socialistické vývojové tendence v kapitalistickém světě, a v neposlední míře nepotrestat agresora odvetnými úde-ry, bylo by z naší strany absurdní, politicky i mravně neodpovědné počínání.

„Rozhodný odpor proti imperialistickému nebezpečí možné světové termonukleární války nevylučuje v žádném případě nesporné právo každého národa na ozbrojenou obranu před zásahy imperialistických agresorů, stejně tak jako na podporu jiných národů v této spravedlivé věci.“ [Dokumenty z porad představitelů komunistických a dělnických stran v Moskvě 1957—1960, Praha 1961, s. 35.]

Rozpoutají-li imperialisté světovou termonukleární válku proti socialistickým zemím, ozbrojený odpor proti agresorům, vedený na úrovni soudobých vědeckotechnických možností si uchová nejen smysl a nejednu hodnotu. Ponejmenším by v něm šlo o zabránění vyvraždění obyvatelstva socialistických zemí, o uhájení progresivního společenského zřízení — socialismu, o potrestání útočníka a porážku kapitalistického společenského systému, který termonukleární válečné do-rodružství rozpoutal. [Dokumenty moskevské rady komunistických a dělnických stran v Moskvě 1969, Praha 1969, s. 71.]